

és áruló egyszerre. Az embertelenség szolgálja és a gyógyító tudás árulója. Felhasználni, ha a szükség kívánja, még lehet, megmenteni az emberibb életre már nem. A sötétség érthetetlen, szinte magyarázhatatlan gyermeke Szakács Eszter Maria Stellája. Marja Stella Don Quijote méltó társa; ő is a foghatatlan jó híve. Sorsa a másik út: a megmentett Murcio elpusztítja.

Őt, együttesi játékában is jól szervezett alakítás állítja elének a hercegi udvart, a múlt világot - és lépdel majd szellemes rendezői ötletként elének a főúri kriptából az előadás végén megköszönni a kimunkált alakításokkal érdemelt tapsot.

A forradalom két vezérének, a hevesebb, türelmetlenebb Rodrigót Jachinek Rudolf, az eseményeket távlatokban is ítélni tudó Balthazart Fenyő Ervin játssza. Rodrigó katonája, a harc embere. Eszközei kemények, drasztikusak. Az a típus, aki életét áldozza a forradalomért, aki a harcban százakkal ér fel, s akivel a béke napjaiban kemény küzdelmet kell majd vívni - az építés forradalmáért. A történelem embere Balthazar. Rodrigo börtönbe vetné Don Quijotét, Balthazar átmenti a holnapnak. Rodrigo a máért kockáztat mindent, Balthazar az ügy egészének tükrében teszi mérlegre az egy napot. Az íróilag is halványabban vázolt figurák néhez feladat elé állítják a színészeket. Jachinek Rudolf elsőrendűen a keménységet, a mondatok kurta, ellentmondást nem tűrő csattanását szervezte játékában a hős jellemzőjévé. Fenyő Ervin játéka összetettebb építkezést mutat, és az ösztönös diáklázadótól a tudatos forradalmárrá érésig rajzolja Balthazar pályáját.

Az előadás többi szereplője közül Szabó István nevét említjük még. Kedélyeskedő és kedélyességében minden hatalmat gátlástalanul kiszolgáló Porkolábja pompás alakítás.

Az előadás díszletét és jelmezeit - szólunk már róla - Gyarmathy Ágnes tervezte. A mű klasszicista hangvételét az élőbeszéd rugalmasságával, fordulatosságával jól ötvöző fordítás Száraz György munkája.

Lunacsarszkij: A felszabadított Don Quijote (Szegedi Nemzeti Színház)

Fordította: Száraz György, rendezte: Giricz Máttyás, díszlet és jelmez: Gyarmathy Ágnes.

Szereplők: ifj. Újlaky László, Király Levente, Tolnai Miklós, Déri Mária, Melis Gábor, Katona András, Fenyő Ervin, Jachinek Rudolf, Bagó László, Szakács Eszter, Martin Márta, Marosi Károly, Szabó István, Eltes Kond, Gimesi Imre.

KÖRÖSPATAKI KISS SÁNDOR

„Hatalmában gyengébb, lelkében erősebb”

Az Énekes madár a Madách Színházban

Miről szól az *Énekes madár*? Aki megpróbálja elmesélni, egykettőre úgy bele-gabalyodik, mintha megbabonázták volna a nyelvét. Ha realista parasztvígjáték-ként próbáljuk elmondani, hamar kiderül, hogy hiányozni fog mesefényű lebegése. Ha a népmesei fordulatokban túlhangsúlyozzuk a csodás elemet, akkor el-
felejtkezünk az író pszichológiai élelátásáról, mellyel - ha csak egy rémes káprázatnyi, tünékeny pillanatra is - az emberi alantasság és rosszindulat legsötétebb sarkait is felvillantja. De ha nagyon „belemegyünk” a modern lélektani vonalba, akkor odaszal a groteszk játékoság. A fiatal szerelmesek viszontagságairól beszélni társadalmi motiváció nélkül meg azért volna félrevezető, mert ettől népszínművesen hazuggá, falusi idillé szelődülne az *Énekes madár*.

Bármilyen könnyű léptű és játékos ez a darab, nem hagyja magát egykönnyen megközelíteni. Hogyan Bartók a népdalból bonyolult modern magyar muzsikát fakasztott, úgy vált Tamási Áronnál a székely népmese egy többszörösen összetett, korszerű dramaturgia forrásává.

Ahhoz, hogy a rendező, Kerényi Imre második nekirugaszkodását (elsőszőr '97¹-ben rendezte meg a darabot a fő-iskolán) értékelhessük, előbb pontosan tisztázni szeretnénk, miért is tekintjük nehéz leckének az *Énekes madarat*.

„A mókában a keserűség szúr”

Németh László mondta ezt egy Tamási-elemzésében. Csakugyan, mára legfelhőlenebb első felvonásban is ott bujkál a szöveg alatt egy kérdés. Miért járnak ide már tíz éve udvarlói minőségben ezek a vénülő legények? Hiszen nem kényszerítik őket semmilyen törvényes kötés. Mehetnek isten hírével, miért ugratják, kínozzák egymást egyre kegyetlenebb tréfákkal?

Nem esik szó a szegénységről. Ebben a büszke világban nem illik a haj fölött sopánkodni. Eszter, a legidősebb lány csak egyszer panaszkodik, s a vőlegény, Lukács máris női Jeremiásnak csúfolja. De hogy erről van szó, arra több közve-

tett bizonyíték is utal. Ezen a tájon nem azt mondják, hogy „segíts magadon, az Isten is megsegít”, hanem azt, hogy „gondolj Istenre s törekedjél”. Mikor az esküvőt tervezik, s az öreglegények takarékoságból kettős lakodalmat javasolnak, Eszterből elemi erővel tör ki a tiltakozás. „Nem esküszöm kalákában!” - kiáltja, s indulatában benne van a szükség kényszerítette hosszú várakozás minden apró s nagyobb megaláztatása, a tehetetlen harag, hogy még most, ezen az estén is, amikor már végre az esküvő kítűzéséről beszélnek, a vőlegény olyan fölényes gorombán tréfálhatja meg a meny-asszonyát, mintha már rég megunt házastársa volna.

Nehéz, szinte lehetetlen feladat ezt a keserűséget szervesen beleépíteni a természetesen áradó humorba. A vígjátéki csattanók kétharmad része erre a felvonásra esik, és Tamási egyetlen naturalista ecsetvonással sem könnyíti meg a rendező dolgát. Talán nem is érezte szükségét ennek a motivációnak, hiszen a darab szülőföldjén a helyzet annyira önmagáért beszélt. (Ezt a feltevést látszik bizonyítani egy Tamásinál harminc évvel fiatalabb székely író, Sánta Ferenc *Sokan voltunk* című novellája is, mely csöndes természetességgel mondja el egy öreg paraszt történetét, aki fölmege a havasokba meghalni, hogy ne vonja el a falatot fia és unokái elől.)

Tamási Áron persze nem társadalmi drámát írt, félre is vinne, ha egy előadás túlságosan hangsúlyozná az anyagi viszonyokat. Azt azonban érekelteni kell, hogy bár a szereplők elszántan jókedvűek, a körülmények mostohák. Zordon a sorsuk, és végső soron a szegénység az, ami a rosszat kiváltja belőlük.

A modern lélektan eszközeivel érdekes oknyomozást folytathatnánk az első felvonás szövegében. Az író itt példátlan csavart alkalmaz. Az emberi komizságnak kis példatárát adja, és az egész el-lenállhatatlan humorba csomagolja. Humora más, mint a pesti aszfalté. Bár szintén magyarul van, és óramű pontosságú, mégis más ütemre jár, máshogy üt. Ha erre a „másságra” nem ügyelünk, könnyen üres helyzetkomikumá tehetjük csattanóit.

Csodaelemzés matematikai úton?

Matematikai úton, valószínűségszámítással is meg lehet határozni azt a legészszzerűbb cselekvést, amelyre az irodalmi mű szereplőjének bizonyos helyzetekben el kell határozni magát. A néző minden-

Tamási Áron: *Énekes madár* (főiskolai vizsgaelőadás). Tímár Béla (Móka), Muszte Anna (Magdó) és Sir Kati (Regina)

esetre akkor tekinti logikusnak a szereplők magatartását, ha összhangban érzi saját egyéni és társadalmi élményeivel.

Mind a valószínűségszámítással, mind a logika követelményeivel szembesítve egész sor problémát vet fel az *Énekes madár*.

Érdekes, hogy a matematikai logika bicskája nem a csodákba törne bele. A szerkezet elemzése szépen kimutatná, hogy ebben a világtól távoli, zárt falusi rendben a váratlan fordulatokra kevés a kilátás, hogy a népmesei motívumokkal átszőtt történetben (a legkisebb fiú próbatétele, az idősebb leányok irigysége stb.) a csodának több a valóságértéke, mint a kalandos fordulatoknak.

Nehezebben válaszolható meg matematikai úton az a kérdés, hogy mi történik az első és a második felvonás között, Gondosék házában. Az ugyanis megint szöveg alatti összefüggés, hogy az egymást vérig sértő idős mátkákból milyen érzést vált ki a hamvas első szerelem látványa. Tamási ezt az átalakulást egy mesefordulattal rövidre fogja. A kecske képében megjelenő boszorkány befüstöli a házat, és a vér felgerjesztését mint varázsigét olvassa rá a bentlakókra. Ebben az esetben a csodás elem éppen abba az

irányba hat, amelybe a lélektani realista ábrázolás is tartana, ha lenne.

A második felvonás konfliktusváltás is egyben. Új darab kezdődik itt. Az idős vőlegények menyasszonymarcangolása véget ér, és váratlanul arról értesülünk, hogy az öreglegények meg akarják ölni Mókát. A gyilkossági szándék motivációja látszólag szegényes. De csupán látszólag az. Elég, ha emlékezetünkbe idézzük, hogy falusi kocsmákban gyakran még Mókáénál kisebb sértésekre is pengék villannak.

A gyilkossági szándékkal ellentétes, hogy a férfiak Magdó szerelmére pályáznak, a nők pedig Móka csókjaira vágyanak. Ez a főtörekvés ellenében ható cselekményszál még egyszer és utoljára teret ad az író humorának.

A matematikai logika most azt diktálná, hogy ebben a helyzetben a passzi-vitásra kényszerülő fiatalok a lehető leggyorsabban meneküljenek el valahová. Mivel itt, ebben a faluban egyetlen hely kínálkozik, fel a hegyre, Móka édesanyjához.

Tamási azonban nem volt matematikus, az ő cselekményvezetése többszörösen ellentmond annak, amit darabjának nézője mai szemmel ésszerűnek tekint

het. Nincs logikus magyarázat arra, hogy Móka miért nem vallja ki a betegágyához érkező falusiaknak és a papnak, hogy Lukácsék dobták a kútba, érthetetlen, hogy miért ő kér bocsánatot Mátétól, és legfőképpen az, hogy miért kergeti el a vőlegényét a két idősebbik leány, Eszter és Regina.

Az első két kérdést illetően mégis akad némi támpontunk. Móka még most, a gyilkossági kísérlet után is nagyon kiszolgáltatott Lukácséknak. Lukács igazi falusi hatalmasság, egyetlen rádörrenéssel kikergeti a betegszobából az asszonyokat. Móka újabb időnyerési szándékból kér bocsánatot Mátétól (az áldozat az egyik gyilkosától!), testálja Magdát halála esetére Lukácsra. (Mindössze azt a csekély elégtételt veheti, hogy egy tojást csúsztat Lukács feneké alá, s ezzel nevetségessé teszi.)

Ebben a távoli faluban nem a polgári törvények, hanem a kegyetlen, ősi szokásjog és a babonák uralkodnak. Az idősebbel és az erősebbel szemben védtelen a gyengébb. Lukácsék a menekülni készülő szerelmesekre azzal az indokkal gyűjtánák rá a falu színe előtt a házat, hogy boszorkányság történt, Magdó a halálán levő legényt „feltámasztotta”.

Ekkor bekövetkezik az utolsó csoda. A szerelmeseket elnyeli az ágy, énekes madár képében repülnek fel belőle. Íme, Tamási búcsúgondolata: csoda kell ahhoz, hogy a jók meg ne bűnhődjenek jószágukért.

A csodaelemzés ahhoz a tanuláshoz vezet, hogy Tamásinál a csoda pontosan akkor következik be, amikor a valóságban halálos veszély fenyeget. A korábbi „kis” csodák után az utolsó „nagy” csoda nélkül a darab tragédiába torkolna. És bár a tragédia a második felvonás elejétől ott kísért a fiatalok feje fölött, nem lesz belőlük falusi Rómeó és Júlia, mert Tamási őszintén hisz a csoda lehetőségében, hogy győzhet az, aki „hatalmában gyengébb, lelkében erősebb”.

A színpadon

Kerényi Imre két év alatt kétszer rendezte meg a darabot. Főiskolai munkája általában meseszerűbb volt, humorban, mögöttes tartalomban szegényebb, egészében mégis drámaibb. A kétféle szereposztás érdekesen módosította a két előadás pályáját.

Kerényi különben a darab három szövegváltozata közül a legkorábbit választotta, melyben benne szerepel minden vaskos szellemesség, és amely a gonoszok halálával végződik. Nem elégedett meg azonban ennyivel, hanem zenét rendelt Illés Lajostól. Ez a muzsika önmagában nagyon szép, néhány alkalommal (főleg az egyébként is kitűnő első felvonásban) jól illeszkedik a játékhoz. Később viszont már lassítja az amúgy is veszélyesen billegő és tempótlan előadást, s egy alkalommal kifejezetten dramaturgiai abszurdumnak hat. Arról a dalbetétről van szó, amelyet a házból kidobott Magdó és a halállal fenyegetett Móka akkor énekel, amikor bármelyik pillanatban várható a vérszomjas és kaptos legények visszatérése.

A második és a harmadik felvonással kapcsolatos elégedetlenségünk fő oka az, hogy a darabban ekkor is van dráma, a színpadon viszont nincs. Móka és Magdó olyan nyugodt magabiztossággal andalognak egyik veszélyhelyzetből a másikba, mint akik előre tudják, hogy úgyis jön a csoda. Nagy kár, mert ezáltal egyre erősebben kísért a konfliktusmentes idill rémképe. Még szerencse, hogy a ma élő színházi nézőknek nincs már emlékükről a népszínművekről, melyekben vérszegény szerelmi történetek és mondvacsinált becsületkonfliktusok szolgáltak keretül a népdalolgatásnak.

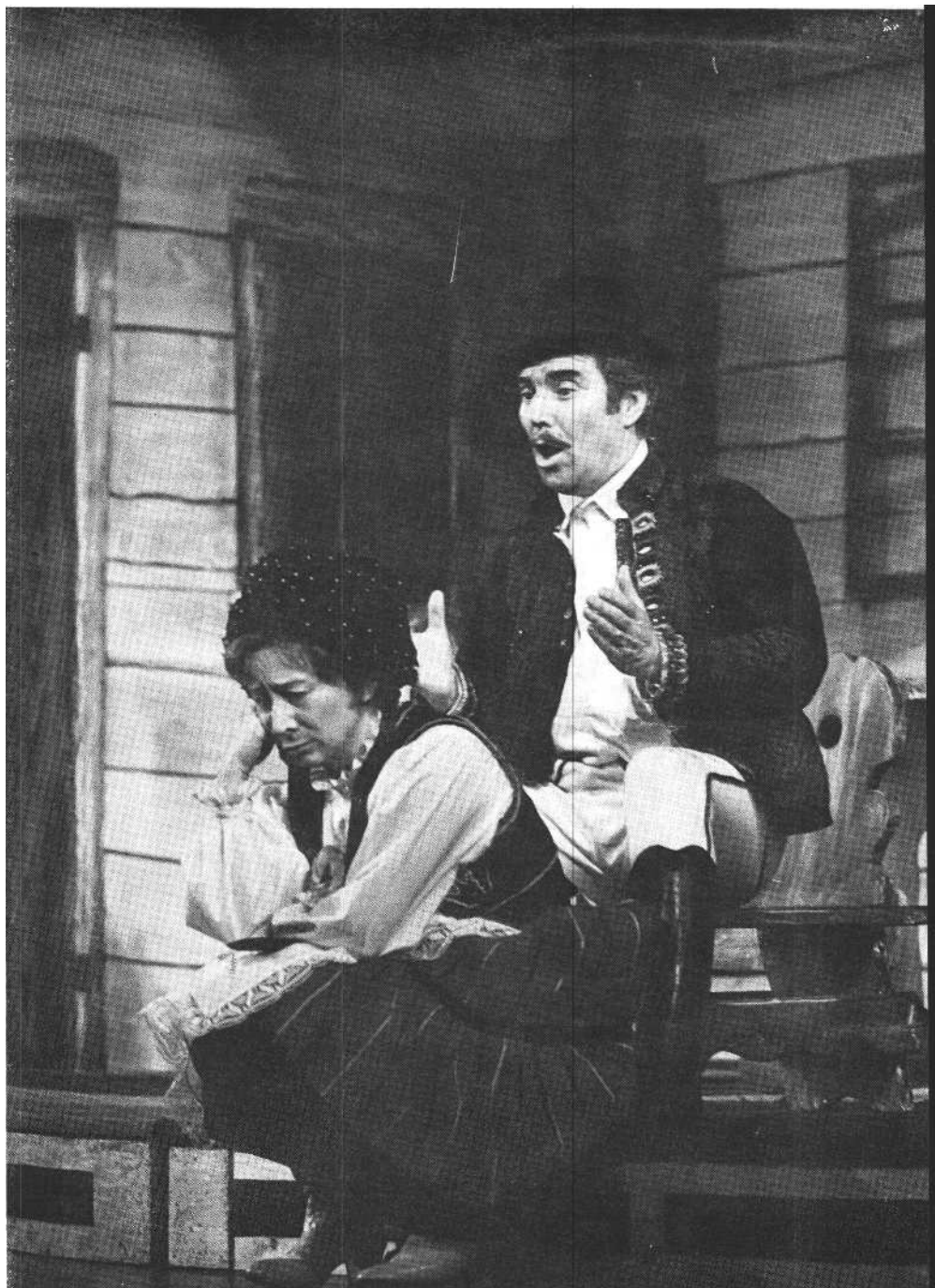
Kerényit biztos ízlése megóvja attól, hogy az előadást idáig engedje, végig vigyáz arra, hogy Tamási Áron költőisége maradéktalanul érvényesüljön. Ez azonban kevés, mert nagyon hiányzik az a világos színeket sötéttel változó komplex drámaiság, melyben már benne vannak az író modern lélektani, társadalmi és történelmi utalásai is.

A második és a harmadik felvonás drámaisága tekintetében Kerényi főiskolai rendezése jobban sikerült. Az első felvo-

nás a nagyjából azonos korú társulat okán kissé a Hamupipőkére emlékeztetett. Ott a két idősebb nővér csupán meseszerűen volt gonosz.

Határozottan jót tett viszont az előadás második részének a zenés betétek hiánya, s az, hogy Muszte Anna személyében olyan színésznő játszotta Magdót, aki alkatilag is könnyen azonosult a riadt, elnyomott és üldözött kis székelyparasztlánykával. Ugyanaz a Tímár Béla Móka szerepében sokkal több izgalmat

Tamási Áron: Énekes madár (Madách Színház). Békés Itala (Eszter) és Zenthe Ferenc (Bakk Lukács) (Iklády László felvételei)

és együttdukkolást tudott így kiváltani, mint a Madách Színházban.

A Madách Színház előadásának legerősebb oldala az első felvonás mély kidolgozása. A legalaposabb szerepelemző munkát Békés Itala (Eszter) végezte, aki egyszerre mulatságosan és szenvedve esett áldozatul Lukács kegyetlen tréfái-nak, és ezzel a bemondások mögé nyugtalanító gondolatokat nyitott.

Zenthe Ferenc (Lukács) most másodszor találkozik az *Énekes madár* egyik főszerepével. (Először 1966-ban, a tévéváltozatban játszott.) Kitűnő ritmusérzékkel, lendületes tempóban szinte végigvezényli az első felvonást. Színpadi beszédét nemcsak a tiszta, pontos artikuláció, de bizonyos székelyes hanglejtés is jellemzi. Alakításának az az egyetlen buktatója, hogy túláradóan jókedvű, a kópéságok közben már nincs módja a figura mélyebb rétegeinek, sötétebb vonásainak exponálására, s ez hiányzik a második és harmadik felvonás megváltozott helyzetében.

Cs. Németh Lajos új színben állítja be Préda Mátét. Bár korban és megjelenésben inkább Mókához áll közel, a színész a többiekénél lomhább észjárással (a szellemes bemondásoknak csak elenyésző része származik tőle) indokolja, hogy Máté kissé a „beosztottja” Lukácsnak. Ezt a felfogást következetesen viszi végig, csak abban a jelenetben nincs elég hitele, amikor Magdót kerülgeti, s nem győzvéen szavakkal, góbésággal, nyersen és erőszakkal „udvarol”. Itt elkelve egy adag behemótság és brutális otrombaság.

Nagy Anna Reginája a lassúságban méltó párja Máténak. Játéka ugyanakkor intenzív. Színpadi jelenléte akkor is érdekes, amikor nem kap szót (Regina elég szótlán leány), mert ahogy tesz-vesz, figyel a többiekre, igyekszik bekapcsolódni, majd mindig lemarad egy kicsit, azzal állandóan jellemezni, árnyalni tudja ezt a flegmatikus vérmérsékletű, nehezen gyulladó vénlányt. Játékának leleményességét az tudja igazán értékelni, aki látta más előadások Regináit.

Tímár Bélát (Móka) eleinte bénította az előadásnak az a nagy kezdősebessége, amelyet Zenthe és Békés diktált. Ez egy darabig akadályozta, hogy megfelelő ellenfelek legyen. A második és harmadik felvonásban szépen felnőtt a feladathoz, s torokszorítóak azok a pillanatai, amikor egyedül áll szemben a túlerővel, szinte biztos, hogy legyőzi, s van ereje a hetyke góbéságra, és a szellem fölénységét szegezi a nyers erővel szembe.

Piros Ildikó Magdójára közvetve már utaltunk. A színész nő szelíd és kedves alakot mintáz, alkatilag azonban tehetetlen a szereppel. Túlságosan önérzetes, büszke, túlságosan nyugodt és magabiztos, hiányzik belőle minden üldözöttség és riadtság, s ez sajnos sokat elvesz a cselekmény drámaiságából.

Köpeczi Bócz István díszletei nagyon szépek és emlékeztetések. Székely világa szerencsére nem népművészeti bolt, és nem is mézeskalács meseország. Ugyanez vonatkozik Mialkovszky Erzsébet ruháira is. Bár egy kicsit még több egyszerűség, egy kicsit nagyobb szegénység érzésem szerint mégsem ártott volna, azért, hogy jobban felfigyelhessünk a székely falu jóformán a szöveg mögött rejtő társadalmi viszonyaira.

Sok a bűvópatak Tamási drámaiban. Nehéz meghallani a csobogásukat. Bizonyította ezt a Madách Színház előadása éppúgy, mint a Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház márciusi vendéggjátéka.

Manapság világszerte divatban van minden, ami a népi kultúrából származik. Népies minták díszítik a női blúzokat, népviseletbe öltöznek a táncdalyogok. Budapesten is egyetlen hónap alatt mutattak be egy brazil népi játékot, egy zsidó népi musicalt, a dramatizált *A helység kalapácsát* és Tamási darabját.

Bízunk benne, ha netán eljönne Tamási reneszánsza, s nyolc színdarabjából újabbak is színpadra kerülnek, akkor ezeknek az előadásoknak nem a népművészeti hullám lesz az ihletője, hanem a bűvópatakok keresése. *Tamási Áron: Énekes madár (Madách Színház)*

Rendezte: Kerényi Imre, *díszlet:* Köpeczi Bócz István, *jelméz:* Mialkovszky Erzsébet, *zene:* Illés Lajos.

Szereplők: Piros Ildikó, Tímár Béla, Békés Itala, Zenthe Ferenc, Nagy Anna, Cs. Németh Lajos, Kelemen Éva, Garics János, Rákosi Mária, Pádva Ildikó, Medgyesi Juci, Kádár Flóra, Kalocsay Miklós.

KOLTAI TAMÁS

A tétnélküliség drámája

A Kispolgárok Veszprémben

1. Az első, ami vitathatatlan a veszprémi Kispolgárok-előadásban: Latinovits Zoltán rendezői professzionalizmusa.

Németh László *Győzelem* című drámájának színpadra állításakor még úgy tűnhetett föl némelyek szemében, mint a hályogkovács, aki nincs tudatában annak, hogy életveszélyesen operál. Látszat volt az is; Latinovits nem a dráma ellen rendezett, hanem megkövesedett előadási hagyományok ellen. Nem a zárt drámai konstrukciót verte szét, s főként nem az írói gondolatot, hanem csak azokat a szcenikai közhelyeket, amelyek a színpadi gyakorlatban hozzáragadtak a Németh László-dramákhoz.

A *Kispolgárok* előadása tökéletes remekmű. És ez nem egyszerűen Latinovits megszállottságának köszönhető. Erős elhatározásból, hitből és lelkesedésből lehet színházat csinálni - *nélkülük* bizonyosan nem -, de ennyi még nem garantálja a minőséget. Latinovits a színház megszállottja. Fanatizálja a veszprémi együttest. Egy előadásból mindig látni, hogyan viszonyulnak a szereplők az ügyszökhöz. A veszprémi Kispolgárokból az egyetlen akarás, a kollektív szellem, a célért való mindenről lemondás szent lobogása érződik.

De ez még mindig kevés volna a sikerhez: Az is, hogy Latinovits jól olvasta el a darabot, és hatalmas gondolati-filozófiai apparátussal tolmácsolja. Ezen túl még meg is kellett rendeznie. S második rendezése a mesterség birtokba vételéről tanúskodik.

Mielőtt az előadás elemzésére térnénk, erről kell beszélni: a produkció formai-kompozíciós bravúrjáról. Molnár Péter bonyolult térszerkezetű színpadát Latinovits úgy működteti, hogy a látvánnyal megtámogatja a gondolatot. Megszoktuk, hogy a *Kispolgárok* enteriőrdráma, amelyben csak természetes mozgások lehetségesek. A veszprémi díszlet szakít a naturalista szobamegoldással, három horizontális síkra tagolja a színpadot, s ezzel a rendezőnek módot nyújt arra, hogy koreografikusan megkomponálja a játékot. Latinovits nagyvonalúan szervezi meg a látványt, anélkül, hogy öncélú